

(або кількома мережами), що практично паралізує ефективну діяльність державних інститутів. Тобто, ці клієнтарно-патронажні мережі нікуди не зникають при формальній зміні влади і повноважень голови держави, змінюється суб'єкт, який їх контролює.

Через послаблення та неефективність державних інститутів у рамках неопатримонального політичного режиму в українських реаліях кольорові революції (основним рушієм яких є дрібна і середня буржуазія) виступають в якості аналога військових переворотів у країнах третього світу. Існуючий режим не сприяє реалізації інтересів дрібної та середньої буржуазії, натомість вони постійно стають донорами, попри власну волю, для підтримки цього самого режиму, який перешкоджає їхньому зростанню. Посилення клієнтарно-патронажної мережі президента створює умову для ситуативного союзу між олігархами та широкими суспільними прошарками для послаблення/заміни президента з метою зменшення інтенсивності вилучення ресурсів.

Отже, український політичний режим не може бути визначений у термінах мейнстрімної політичної науки, яка уніфікує досвід формування країн Заходу на початку Нового часу. Ліберальна дихотомія демократія/антидемократія не підходить до аналізу українських (і значною мірою пострадянських) політичних практик через наявність рентоорієнтованих гравців, що формують

власні клієнтарно-патронажні мережі, які замінюють собою формальні державні інститути. На сьогоднішній день ми можемо говорити про занепад українського олігархічного режиму через втрату легітимності в очах значних прошарків суспільства, брак ресурсів для подальшого відтворення та наявність внутрішніх і зовнішніх загроз, які не можуть бути усунені в рамках цього режиму. Хоча клієнтарно-патронажні практики будуть відтворювати якийсь час, однак посилення зовнішнього й внутрішнього тиску спричинить остаточну нівеляцію цих практик і в середньотривалій перспективі створить умови для формування сучасних державних і політичних інститутів в рамках раціонально-бюрократичної логіки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дерлугьян Г. Современное обществознание: от теоретических прорывов к неоклассическому синтезу? / Г. Дерлугьян // Ойкумена. – 2009. – Вып 6. – С. 7-52.
2. Волков В. Силовое предпринимательство, XXI век: экономико-социологический анализ / В. Волков. – изд.3-е, испр. и доп. – СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2012. – 352 с.
3. Хейл Г. Президентский режим, революция и демократия [Электронный ресурс] / Г. Хейл. – Режим доступу: <http://polit.ru/article/2008/05/26/hale/>

УДК [323.27:3218](477)]

Романюк О. І.

Харківська державна академія культури

ДРУГА ПОСТКОМУНІСТИЧНА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ

Аналізуються події, що відбулися в Україні в період листопада 2013 р. – лютого 2014 р. Визначаючи їх як політичну революцію, автор розкриває її причини, характеризує етапи. На основі компаративного аналізу революцій, що відбулися на посткомуністичному просторі, виявляє її специфіку. Особлива увага приділяється зовнішньому чиннику розвитку політичної ситуації.

Ключові слова: *посткомуністичні трансформації, посткомуністичні революції, політичні режими, автократія, демократія, Україна.*

Романюк А. И.

ВТОРАЯ ПОСТКОММУНИСТИЧЕСКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ В УКРАИНЕ

Анализируются события, произошедшие в Украине в период ноября 2013 г. – февраля 2014 г. Определяя их как политическую революцию, автор раскрывает её причины, характеризует этапы. На основе компаративного анализа революций, произошедших на посткоммунистическом пространстве, выявляет ее специфику. Особое внимание уделяется внешнему фактору развития политической ситуации.

Ключевые слова: *посткоммунистические трансформации, посткоммунистические революции, политические режимы, автократия, демократия, Украина.*

Romanyuk O.

SECOND POSTCOMMUNIST REVOLUTION IN UKRAINE

The author analyzed events in Ukraine in the period November 2013 – February 2014. Defining them as a political revolution, he reveals its causes, characterizes stages. Based on the comparative analysis of revolutions that have occurred in the postcommunist space, he reveals its specificity. Foreign factor of political development have been given special attention.

Key words: *postcommunist transformations, postcommunist revolutions, political regimes, autocracy, democracy, Ukraine.*

Наслідки подій, що відбулися в Україні в період листопада 2013 р. – лютого 2014 р., викликали потрясіння всього світового порядку, що формувався з великими складнощами після Другої світової війни та почав усталюватися після розпаду комуністичного блоку. Ці події ще не встигли знайти відбиття в науковій літературі, отже, стаття являє собою одну з перших спроб політологічного аналізу їх сутності. Визначаючи їх як революцію, я ставлю **завдання** проаналізувати її причини, виявити етапи та особливості.

1. Революції посткомуністичного простору

Українська революція 2013/14 рр. є шостою революцією, що відбулася на посткомуністичному просторі. Їй передували революції 2000 р. у Сербії („бульдозерна”), 2003 р. в Грузії („трояндова”), 2004 р. в Україні („помаранчева”), 2005 р. („тюльпанава”) та 2010 р. в Киргизстані („пост-тюльпанова”). Характеризуючи в своїх попередніх працях їх як *посткомуністичні*, я виходив з того, що вони відбулися в специфічних умовах посткомуністичних трансформацій і ставили за мету перехід або повернення на шлях демократичного розвитку країн, які у процесі системних (посткомуністичних) трансформацій зробили відчутний крок у бік автократичного правління [1; 2, с.244-278.]. Хоч усі посткомуністичні революції мають схожі причини: згорання політичних прав і

громадянських свобод, корупцію влади, зубожілий стан більшості населення, але за часом та способами здійснення, їх слід виокремити у *дві хвили*.

До *першої* належать революції 2000 р. в Сербії, 2003 р. в Грузії, 2004 р. в Україні, 2005 р. в Киргизстані, що мали „оксамитовий” характер. Поняття „оксамитова революція” виникло у процесі антикомуністичних революцій 1989 р. в Чехо-Словаччині, Східній Німеччині та Болгарії, де комуністичну владу було скинуто внаслідок масових протестних дій, які мали відносно мирний характер [3]. Прикметник „мирний” не означає, що під час цих революцій не відбувалося жодного насильства. Політичних революцій без насильства не буває. Будь-яка політична революція передбачає більший чи менший ступінь насильства стосовно влади. Громадянський тиск на владу є теж специфічною формою насильства. Прикметник „мирний” у цьому контексті означає лише те, що в процесі зміни влади не застосовувалася зброя. Головна відмінність оксамитових від інших типів революцій полягає в тому, що докорінна зміна політичного режиму відбувається без застосування *збройного* насильства. Посткомуністичні революції другої хвилі споріднює з оксамитовими революціями 1989 р. саме те, що зміна влади тут також відбулася через масові протестні дії, але без застосування зброї.

Аналізуючи оксамитові революції на посткомуністичному просторі, я у своїй

статті 2005 р. дійшов висновку, що можливість такого способу повалення влади мало дві передумови [1, с. 20-21]. По-перше, порівняно м'який або дезінтегрований характер повалених авторитарних режимів. Режими Е. Шеварднадзе в Грузії та Л. Кучми в Україні були „найліберальнішими” в СНД. Киргизстан за А. Акаєва взагалі розглядався як „острів демократії” в Центральній Азії [4, р. 301]. У Сербії, після проведення військової операції НАТО „Союзна сила”, режим С. Мілошевича взагалі опинився на межі розвалу [5]. По-друге, розпад правлячої еліти стався напередодні революційних подій. Характерно, що лідери першої хвилі певний час посідали важливі місця у структурах попередніх режимів, але потім вони стали на чолі опозиції.

До *другої хвилі* належать революції 2010 р в Киргизстані та 2013/14 рр. в Україні. На відміну від революцій першої хвилі, вони не мали „оксамитового” характеру, супроводжувалися жорстким протистоянням між владою та опозицією, під час чого з обох сторін було застосовано зброю, що призвело до чисельних людських жертв. За способами здійснення ці революції нагадують антикомуністичну революцію 1989 р. в Румунії [6, с. 668-669]. Відмінність революцій другої хвилі від першої полягають у такому.

По-перше, революції 2010 р. в Киргизстані та 2013/14 рр. в Україні були *повторними*. Їх спричинило те, що попередні революції в цих країнах (2004 р. в Україні та 2005 р. в Киргизстані) не вирішили своїх завдань. Після невеличкого періоду певної лібералізації та демократизації були встановлені *більш жорсткі* авторитарні режими (К. Бакієва в Киргизстані та В. Януковича в Україні), ніж ті, що функціонували в дореволюційний період (А. Акаєва в Киргизстані та Л. Кучми в Україні). Порушення політичних прав і громадянських свобод посилювалися, корупція набула значно ширшого розмаху, зубожіння населення збільшилося. Проте нова автократія, винісши уроки з попередніх революцій, була заздалегідь налаштована на жорсткі заходи у випадку початку протестних дій.

По-друге, розпад правлячої еліти під час повторних революцій відбувся в процесі революційних дій, а не напередодні, як то було в попередніх. Ця обставина спонукала владу на застосування збройних форм придушення, невдача чого зумовила розпад правлячої еліти.

По-третє, перша хвиля посткомуністичних революцій мала спільний привід – брутальну фальсифікацію результатів виборів: перших прямих виборів президента югославської федерації (24 вересня 2000 р.) [7], першого та, особливо, другого туру президентських виборів в Україні (31 жовтня, 21 листопада 2004 р.) [8], парламентських – у Грузії (2 листопада 2003 р.) [9] та Киргизстані (27 лютого, 13 березня 2005 р.) [10]. Натомість повторні революції спільного приводу не мали.

2. Спільні риси та особливості посткомуністичних революцій другої хвилі

Хоча повторні революції на посткомуністичному просторі мали спільні причини, революція в Україні 2013/14 рр. істотно відрізняється від киргизької 2010 р. Спільні причини повторних революцій полягали у такому.

По-перше, після того, як президентом Киргизстану став К. Бакієв, а В. Янукович – президентом України почалися процеси згорання політичних прав і громадянських свобод та авторитаризації політичних режимів. Так, К. Бакієв шляхом інтриг домогся відставки голови парламенту О. Текебаєва та, прем'єр-міністра Ф. Кулова, а потім узурпував усю владу, для чого був використаний конституційний референдум. Внаслідок референдуму (жовтень 2007) було скасовано посаду прем'єр-міністра (його функції перейшли до президента) та змінено систему парламентських виборів (з мажоритарної на змішану). Зміна виборчої системи стала приводом для дочасного розпуску парламенту та проведення в грудні 2007 р. парламентських виборів, за результатами яких 70 місць з 90 посіла президентська партія „Ак Жол”. Спостерігачі від міжнародних демократичних структур не визнали їх, як і президентських виборів, що відбулися в липні 2009 р., на яких Бакієва, за офіційними даними, підтримали 90 % виборців. В. Янукович здобув президентську посаду, одержавши на виборах 2010 р. найгірший за всю історію незалежної України результат. У 2-му турі він не одержав абсолютної більшості голосів виборців, що брали участь у голосуванні. Найменшим був розрив кількості голосів, що були віддані за кандидатів (48,95 % у В. Януковича проти 45,47 % у Ю. Тимошенко). Янукович програв Тимошенко в територіальному плані, перемігши в 10-ти адміністративно-територіальних одиницях, тоді як Ю. Тимошенко здобула перемогу в 14-ти

та закордонному виборчому окрузі [11]. Проте це не завадило Януковичу сформувати свій автократичний режим. У парламенті була штучно створена пропрезидентська більшість. Судова влада опинилася під контролем президентської вертикалі. Всупереч Конституції, за допомогою голосів позафракційних депутатів, був сформований уряд М. Азарова. У жовтні 2010 р. рішенням Конституційного Суду була скасована політична реформа 2004 р., внаслідок чого президент одержав значно більші повноваження, ніж ті, що надали йому виборці. Почалися політичні переслідування. Було ув'язнено Ю. Тимошенко та багатьох членів попереднього уряду. Парламентські рішення стали ухвалюватися з порушенням регламенту. Місцеві 2010 р. та парламентські 2012 р вибори викликали багато дорікань з боку опозиції, правозахисних організацій та міжнародних демократичних структур [12].

По-друге, небувалого розмаху набули корупція, монополізація бізнес-ресурсів у руках олігархічних кланів, пов'язаних із президентськими родинами. Ґрунтовне дослідження корупції в Киргизстані міститься в монографії шведського політолога Й. Енгвалла [13], який наголосив, що за президентства Бакієва корупція в Киргизстані є не просто однією з проблем держави, „корупція й є держава!” [14]. Україна, за даними дослідження міжнародної організації Transparency International, за рівнем корупції посіла останнє місце серед країн Європи [15]. На думку його авторів олігархічні клани активно перерозподіляють між собою бізнес-ресурси, витискуючи з ринків прозорість і здорову конкуренцію; власність стає все менш захищеною; відбувається захоплення бізнесу державними корупціонерами; процедури одержання дозволів на ведення бізнесу все більш корумпуються; при взаємодії з державними органами квітне хабарництво; посадові особи, котрі ухвалюють рішення, забирають контроль над фінансовими потоками [16].

По-третє, посилилося зубожіння населення. У Киргизстані напередодні революції 40 % громадян опинилося за межею бідності, рівень безробіття перетнув 18 %, інфляція дійшла до межі 10 % на місяць, внаслідок чого збільшилася міграція за кордон [17]. В Україні за межею бідності опинилися близько 7 млн. людей, що становить 16,3 % від усього населення [18]. Рівень безробіття досяг 7,9 %, серед молоді – 19 % [19]. Проте, за даними Конфедерації вільних профспілок України, реальний показник безробіття

становить 5 млн. осіб, а не 500 тис., як про те звітувала влада [20].

По-четверте, значно зросли протестні настрої в суспільстві. У Киргизстані на підвищення протестної активності режим Бакієва відповів заборонними санкціями на масові зібрання. У 2008 р. в лютому МВС заборонило великі громадські молитви на релігійні свята, в серпні в закон про свободу зібрань були внесені поправки, що вимагали подавати за 12 днів попереднє повідомлення про *всі* зібрання, що надало владі можливість блокувати протести, вигадуючи для цього штучні причини [21]. В Україні за даними Інституту ім. Горшеніна вже на початку 2011 р. протестні настрої (45,3 % українців були готові взяти участь в акціях протесту) [22] істотно перевищили рівень, що був напередодні помаранчевої революції (тоді 4,8 % були згодні взяти участь в акціях масової непокорності на боці опозиції, якщо вона інспіруватиме силові дії проти влади; 6 %, – якщо влада почне репресії проти опозиції) [23]. Спонукальні мотиви для участі полягали: в зростанні цін на товари та послуги (36,0 %); невчасній виплаті зарплат, пенсій і стипендій (25,8 %); відсутності роботи або її втрати (19,4 %); високому рівні корупції (17,1 %); порушенні громадянських прав і свобод (14,8 %); політичній ситуації в країні (7,7 %) [22].

Проте посткомуністичні революції другої хвилі істотно відрізняються одна від одної. Революція в Киргизстані мала *організований* характер. 17 березня 2010 р. в Бішкеку на курултаї опозиційних сил відбулося їх об'єднання та створення структур боротьби проти режиму Бакієва. Лідером опозиції стала авторитетний політик, керівник парламентської фракції соціал-демократичної партії Р. Отунбаєва. Натомість революція в Україні почалася *спонтанно*, не мала єдиного лідера й тривалий період загального керівництва.

Революція в 2010 р. у Киргизстані мала своєю метою відсторонення від влади одного з лідерів „тюльпанової” революції – К. Бакієва, якого після її перемоги було обрано президентом республіки. Проте, ставши президентом, він узурпував усю владу та насадив свій автократичний режим. Революція 2013/14 рр. в Україні була спрямована проти супротивника „помаранчевої революції” (головного опонента В. Ющенка на виборах 2004 р.) В. Януковича. Президентську посаду Янукович здобув унаслідок гострого конфлікту між лідерами „помаранчевої революції”, які

після її перемоги обійняли посади президента (В. Ющенко) та прем'єр-міністра (Ю. Тимошенко). Боротьба за повноваження між Ющенко і Тимошенко унеможливила повноцінні демократичні реформи та значною мірою дискредитувала „помаранчеву революцію”, чим скористався Янукович. На виборах 2010 р. він був обраний президентом, після чого, як і Бакієв, став насаджувати свій авторитарний режим, нехтуючи конституційними нормами та чинним законодавством.

Приводом киргизької революції стало затримання одного з лідерів опозиції Б. Шерніязова, що поклато початок революційних дій. 6 квітня 2010 р. під час мітингу протесту в місті Талас (центру області, звідки походить Шерніязов) було захоплено будівлю обласної адміністрації та проголошено новим губернатором представника опозиції. Українська революція своїм приводом мала „призупинення” 21 листопада 2013 р. урядом М. Азарова підписання Угоди про асоціацію України з Євросоюзом (ЄС) [24], що в цей же день спричинило початок акцій громадянського протесту.

Революція в Киргизстані відбулася швидко. Режим Бакієва було скинуто протягом трьох днів. 7 квітня заворушення перекинулися на столицю. Відповіддю на протестні дії опозиції в Бішкеку став наказ Бакієва про застосування зброї, внаслідок чого в сутичці біля будинку уряду було вбито 84 та поранено 1500 людей. Але це не злякало опозиціонерів. Вони штурмом захопили будівлю парламенту та телецентр, де проголосили перехід влади в країні до тимчасового уряду народної довіри на чолі з Р. Отунбаєвою й позбавлення Бакієва президентських повноважень. Після цих подій 8 квітня на бік опозиції перейшли командування армії, правоохоронних сил і прикордонної охорони, а старий уряд заявив про свою відставку. Бакієв утік до Ошу, але не знайшовши підтримки серед своїх земляків, покинув країну. Хоча на околицях країни протистояння тривало до середини червня, проте новому уряду вдалося опанувати ситуацію. Революція в Україні розвивалася повільно, поетапно. Від її початку й до повалення режиму Януковича минуло три місяці. У процесі розвитку української революції на сьогоднішній день можна вирізнити чотири основні етапи.

3. Етапи другої української революції

На *першому (мирному) етапі* (21–31 листопада 2013 р.) основна вимога

протестувальників полягала в укладанні угоди про асоціацію України з ЄС. Форми протесту мали мирний характер (мітинги, маніфестації, пікетування, студентські страйки). Особливістю цього етапу було те, що протестувальники, серед яких переважало студентство, намагалися відсторонитися від опозиційних партій, заявляючи про „неполітичний” характер протестних заходів.

Початок *другого етапу* (1 грудня 2013 р. – 16 січня 2014 р.) спричинила спроба розгону Євромайдану в Києві спецпідрозділами МВС, що супроводжувалося жорстоким побиттям протестувальників. На ньому протистояння набуло *силового* характеру (але поки без застосування вогнепальної зброї). Протести стали більш масовими, протестувальники почали захоплювати адміністративні будівлі в столиці, вступати в сутички з правоохоронцями. Відбулося злиття спонтанного протестного руху з опозиційними силами, стало формуватися керівництво протестними діями. Головними вимогами протестувальників стали: покарання винуватців силового розгону мирної акції протесту, відставка уряду М. Азарова, проведення дочасних президентських виборів.

Третій етап (17 січня – 20 лютого 2014 р.) – „гаряча фаза протистояння”, приводом чого стало ухвалення пропрезидентською більшістю Верховної Ради 16 січня „диктаторських законів”, що передбачали жорсткі репресії щодо протестувальників. На цьому етапі відбулася диференціація опозиційних сил на помірний і радикальний сегменти. З боку протестувальників стали застосовуватися „коктейлі Молотова”, з боку „правоохоронців”, а потім і протестувальників, вогнепальна зброя. Унаслідок збройного протистояння було вбито більше ста протестувальників [25] та півдесятка правоохоронців [26], поранено близько двох тисяч людей. Головною вимогою стала відставка Януковича з президентської посади та ліквідація його „злочинного режиму”. Силкові дії, які виявились у захопленні або спробі захоплення будівель облдержадміністрацій та інших адміністративних установ, поширилися на більшість регіонів.

Четвертий етап (21–27 лютого 2014 р.) – *повалення режиму Януковича*. Хоча влада мала план введення надзвичайного стану та використання для придушення революції армію, але в неї не було впевненості, що в цьому випадку військові підрозділи не

перейдуть на бік народу. До того ж все більше незадоволення діями Януковича зріло в Верховній Раді, яка не бажала громадянської війни. Застосування армії викликало би й негативну реакцію міжнародного співтовариства. Ці обставини змусили Януковича погодитися на міжнародне посередництво для розв'язання кризової ситуації. За сприяння міністрів іноземних справ Німеччини, Франції та Польщі 21 лютого між лідерами опозиції та президентом Януковичем була підписана Угода „Про врегулювання кризи в Україні”, що передбачала:

- підписання та оприлюднення протягом 48 годин спеціального закону, яким буде відновлено дію Конституції 2004 р.;
- протягом 10 днів після цього створення парламентської коаліції та формування уряду національної єдності; проведення до вересня 2014 р. конституційної реформи, що врівноважить повноваження президента, уряду та парламенту;
- проведення не пізніше грудня 2014 р. президентських виборів;
- спільний моніторинг влади, опозиції та Ради Європи щодо розслідування актів насильства;
- відмова влади від запровадження надзвичайного стану; звільнення від відповідальності учасників протестних акцій [27].

Відповідно до Угоди, 22 лютого Верховна Рада ухвалила закон про повернення дії Конституції 2004 р., підтримала законопроект про звільнення Ю. Тимошенко, відправила у відставку в.о. міністра внутрішніх справ В. Захарченка та позбавила від переслідувань активістів Майдану [27]. Проте В. Янукович, замість того щоби підписати ухвалені Верховною Радою закони, втік до Харкова, де збирався взяти участь у з'їзді представників місцевих рад Східних і Південних областей України, а також АР Крим та міста Севастополь, який замислювався як сепаратистський захід. Злякавшись десятитисячної акції протесту харків'ян проти сепаратистських дій, що відбулася перед будівлею, де проходив з'їзд, Янукович відмовився від цього плану та втік у „невідомому напрямку”.

У такій ситуації подав у відставку Голова Верховної Ради В. Рибак і на цю посаду було обрано одного з лідерів революції О. Турчинова. Ураховуючи те, що В. Янукович, який не підписав вчасно необхідних для врегулювання політичної кризи законів, самоусунувся від виконання

обов'язків Президента України, Верховна Рада конституційною більшістю (328 голосами народних депутатів) усунула його з цієї посади. Дію Конституції 2004 р. було повернуто через прийняття Верховною Радою постанови, що не вимагало підпису президента. Відповідно до відновленої Конституції, виконуючим обов'язки Президента України до нових президентських виборів став Голова Верховної Ради О. Турчинов. Вибори Президента України було призначено на 25 травня 2014 р. Почався процес оновлення структур державної влади. 27 лютого у Верховній Раді було створено коаліцію „Європейський вибір” у складі 250 депутатів, що репрезентувала 3 політичні партії (ВО „Батьківщина”, ВО „Свобода”, „Удар”) та 2 депутатські групи („Економічний розвиток” та „Суверенна європейська Україна”), за поданням якої прем'єр-міністром України конституційною більшістю народних депутатів в 371 голос було призначено А. Яценюка та сформовано уряд [28]. Таким чином, можна було б констатувати, що революція перемогла, якби ж в розвиток ситуації суттєво не втрутився російський чинник.

4. Російський чинник

Зовнішній чинник, що визначає розвиток постреволуційної ситуації, унаочнився насамперед у військовій агресії Росії проти України. Росія і раніше, керуючись своїми імперськими амбіціями, несхвально ставилася до посткомуністичних революцій, вважаючи їх підступами Заходу. Проте, підтримуючи супротивників революцій морально та дипломатично, вона не вдавалася до прямих силових дій. Єдиним випадком застосування військової сили проти постреволуційної країни стала російська агресія в Грузії в серпні 2008 р. Хоч однією з її цілей було повалення режиму М. Саакашвілі, але вона сталася через чотири роки після „трояндової революції”.

Російська агресія проти України почалася на останньому етапі революції. 23 лютого російськими спецслужбами та їхньою агентурою було інспіровано проведення в Севастополі проросійського мітингу, на якому „народним мером” міста було обрано громадянина Росії О. Чалого та проголошено резолюцію, де йшлося про те, що Севастополь не визнає останні рішення Верховної Ради України; революційні події вважає державним переворотом; відмовляється перераховувати до Києва податки; в місті

створюються загони самооборони. 24 лютого почалось введення до Криму додаткових військових контингентів РФ [29]. 26 лютого за наказом В. Путіна почалися позапланові військові навчання російських військ біля кордонів України [30]. У ніч на 27 лютого спецзагони російської армії захопили будівлі Верховної Ради та Ради Міністрів АР Крим. У цей же день піл дулами автоматів Верховна Рада автономії проголосила головою Ради Міністрів Криму лідера проросійської партії „Російська єдність” С. Аксьонова, який 1 березня звернувся до президента Російської Федерації В. Путіна посприяти у „забезпеченні миру і спокою на території Криму”. Паралельно військовій агресії в Криму, російськими спецслужбами за допомогою їх агентури, проросійських сепаратистів та „політичних туристів” з Росії були організовані масові безлади з захопленням будівель обласних державних адміністрацій та ухваленням сепаратистських резолюцій, подібних до севастопольської, у східних і південних регіонах України. Увечері 1 березня на прохання Путіна Рада Федерації Федеральних зборів РФ проголосувала за введення російських військ на територію України [31]. На кордонах з Україною було зосереджене майже стотисячне російське військо. Над Україною нависла загроза повномасштабної війни з РФ. Військову агресію РФ проти України спричинили декілька пов'язаних між собою чинників.

По-перше, побоювання режиму Путіна, що українська революція може поширитися на Росію. Можливість „кольорової революції” в Росії давно обговорювалася не тільки в російських ЗМІ, але й у наукових виданнях [32]. До того ж під час української революції російська опозиція почала використовувати її гасла („Банду – геть!”, „Героям – слава!”).

По-друге, військовими діями та наступним „поверненням” Криму до Росії режим Путіна намагався збити наростання протестних настроїв у російському суспільстві та консолідувати його на ґрунті великодержавного шовінізму, що йому значною мірою вдалося. Відповідно до результату соціологічного опитування, проведеного російською аналітичною структурою Левада-Центр 21-24 березня, 88 % росіян підтримали дії влади з приєднання Криму до Росії й тільки 8 % сприйняли їх як агресію [33].

По-третє, захоплення Криму стало черговим етапом реалізації амбіцій російського керівництва з відновлення російської імперії. Не випадково, що одним

із аргументів виправдання агресії став захист етнічних росіян і російськомовного населення. Претензії щодо порушення прав росіян стали висуватися також до країн Балтії. Поширилося коло російських зазіхань на території інших держав, що включають навіть штат США – Аляску.

По-четверте, військовою агресією Росія намагалася дезінтегрувати постреволюційну владу в Україні й створити умови для розвитку контрреволюції. Агресія почалася тоді, коли ще не було створено уряду, парламентська більшість була ситуативною й тому дуже крихкою, правоохоронні органи та армія знаходилися в деморалізованому стані. Мета агресії полягала у відновленні в Україні проросійського режиму, а коли це не вдасться, то встановленні російського контролю над Східною та Південною Україною, для чого використовуються сепаратистські рухи, агентура російських спецслужб та колишні очільники попереднього режиму, які знайшли притулок у Росії.

5. Висновки

Хоч у політичній науці кращим способом демократизації суспільства визнається еволюційний (на основі домовленостей, пактів і реформ), але для цього мають існувати відповідні умови. Якщо їх немає, то неминучим стає революційний шлях, коли народ через силові дії скидає диктаторський режим. Ступінь насильницьких дій, що є ознакою будь-якої революції, зумовлюється спроможністю автократичної влади до спротиву. Якщо влада внаслідок своєї дезінтеграції не здатна чинити серйозний спротив опозиційним силам, то революції мають „оксамитовий” характер, як то антикомуністичні революції в Чехо-Словаччині, Східній Німеччині та Болгарії, а також посткомуністичні революції першої хвилі в Сербії, Грузії, Україні та Киргизстані. Якщо ж влада має здатність та вдасться до застосування зброї, то це спонукає опозицію до збройних дій у відповідь, як то сталося в Румунії в 1989 р., Киргизстані в 2010 р. та Україні в 2014 р.

За способом зміни влади другу посткомуністичну революцію в Україні слід визначити як таку, що починалася як мирний протест, а закінчилася збройним протистоянням. При цьому відзначимо – їй були притаманні елементи компромісу влади та опозиції, що дало можливість легітимним шляхом повернути дію Конституції 2004 р. та сформувати демократичний уряд.

За своїм характером ця революція є демократичною, європейською та національною, оскільки її цілями були:

- повернення України на колію демократичного розвитку,
- інтеграція країни до європейської спільноти;
- зміцнення національної державності, збереження її суверенітету та незалежності.

За рушійними силами це є посправжньому народна революція, оскільки в ній брали участь широкі верстви населення, що репрезентували всі основні соціальні групи: дрібний, середній та великий бізнес (приміром П. Порошенко), робітники, фермери, студентство та ветерани (в революції брало активну участь чимало ветеранів афганської війни та людей похилого віку), мешканців міст, селищ та сіл.

У своєму розвитку друга українська революція пройшла чотири головні етапи (мирний, силовий, гарячий і кульмінаційний). Після 27 лютого почався п'ятий, зміст якого становитиме боротьба з контрреволюцією, сепаратизмом і російською агресією. На цьому етапі має відбутися перезавантаження політичної системи та проведення необхідних для демократизації суспільства та його просування в напрямі євроінтеграції економічних реформ. Вирішення цих завдань зрештою визначать остаточні результати революції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Романюк О. Посткомуністичні революції / О. Романюк // Політичний менеджмент. – 2005. – № 4. – С. 16–28.
2. Романюк О. Від тоталітаризму до демократії та національної державності : системний аналіз посткомуністичних трансформацій : моногр. / О. І. Романюк – Х. : ХДАК, 2011. – 376 с.
3. Вагнер А. Пражские студенты ввели моду на „бархат” [Електронний ресурс] / А. Вагнер – Режим доступу: <http://www.svoboda.org/content/article/1879410.html>
4. Nations in Transit 2004. Democratization in East Central Europe and Eurasia / Ed. A. Motyl, A. Schmitter. – N.Y. : Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2004. – xvii, 666 p.
5. Как сербы дали отпор режиму Милошевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.senica.ru/serbia/facts/history/kak-serby-dali-otpor-rezhimu-miloshevicha>
6. История Румынии. / И. Болован, И.-А. Поп (координаторы); пер. с румынск. – М. : Весь мир, 2005. – 680 с..
7. Фомина К. У Милошевича есть поле для маневра / К. Фомина // Независимая газета. – 2000. – 28 сентября. – С.1,6.
8. Рахманин С. Воспоминания и размышления / С. Рахманин // Зеркало недели. – 2003. – 29 ноября. – С. 4.
9. Соколовский М. Надежды Грузии / М. Соколовский // Зеркало недели. – 2004. – 3 апреля. – С. 5.
10. Панфилова В. Кто будет конкурентом Аскара Акаева / В. Панфилова // Независимая газета. – 2005. – 15 марта. – С.5.
11. Романюк А. Патовая ситуация, или пиррова победа Виктора Януковича [Електронний ресурс] / А. Романюк. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/rus/columns/2010/02/12/4759634/>
12. Б'ючи на сполох — раунд 2: на захист демократії в Україні. Липень 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/Ukraine%202012%20Ukrainian%20FINAL.pdf>
13. Engvall, J. The State as Investment Market. An Analytical Framework for Interpreting Politics and Bureaucracy in Kyrgyzstan / J. Engvall. –Uppsala : Uppsala Universitet, 2011. – 271 p.
14. Коррупция в Киргизии – это не просто одна из проблем государства. Коррупция и есть государство! [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fergananews.com/article.php?id=7227>
15. Украина признана худшей в Европе по уровню коррупции [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://glavred.info/ekonomika/ukrainahudshaya-v-evrope-po-urovnyu-korrupcii-266763.html>
16. Коррупция убивает честный бизнес в Украине – исследование [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://news.liga.net/news/economics/934000-korrupsiya_ubivaet_chestnyy_biznes_v_ukraine_issledovanie.htm
17. Пост-тюльпановая революция : кто и зачем? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rutube.ru/tracks/3158932.html?v=cd090522493c253c6c1a80412b41af03>
18. У 2012 році близько 7 млн українців жили за межею бідності – Держстат [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zik.ua/ua/news/2013/07/31/422180>
19. Безробіття в Україні зросло на 1,5 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/17dec2013/bezrab.html>
20. В Україні зростає безробіття: в грудні показник збільшився до 1,8 % [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.newsru.ua/finance/16jan2013/bezrabbgh.html>
21. Kyrgyzstan // Freedom in the World 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.freedomhouse.org/report/freedom-world/2009/kyrgyzstan#.UzqCyKh_tZg
22. Протестні настрої українців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://institute.gorshenin.ua/researches/67_Protestnie_nastroeniya_ukraintsev.html
23. Мостовая Ю. Нечем дышать / Ю. Мостовая // Зеркало недели. – 2003. – 20 декабря.
24. Кабінет міністрів сьогодні прийняв рішення про відтермінування угоди з ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tsn.ua/>

- politika/ukrayina-oficiyno-prizupinila-pidgotovku-do-yevrointegraciyi-321383.html
25. Небесна Сотня. Список загиблих Героїв України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25276530.html>
  26. МВД: число погиблих силовиків виросло до 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lb.ua/news/2014/02/21/256398_mvd_chislo_pogibshih_silovikov.html
  27. Верховна Рада повернула країну до палатсько-президентської форми правління та увільнила від переслідувань активістів Майдану // Голос України – 2014. – 22 лютого. – С. 1-2.
  28. Створена коаліція, обраний прем'єр-міністр та призначені члени Кабінету Міністрів // Голос України. – 2014. – 28 лютого. – С. 1-3.
  29. Harress, C. Russian Ships Arrive On Ukraine's Crimean Coast As Fears Mount Over Russian Invasion In the Region [Електронний ресурс] / C. Harress // International Business Times– 2014. – February, 24. Режим доступу: <http://www.ibtimes.com/russian-ships-arrive-ukraines-crimean-coast-fears-mount-over-russian-invasion-region-1557639>
  30. Gutterman, St. Putin puts troops in western Russia on alert in drill [Електронний ресурс]// St. Gutterman / Reuters. – 2014. – February, 26– Режим доступу: <http://www.reuters.com/article/2014/02/26/us-ukraine-crisis-russia-military-idUSBREA1PORW20140226>
  31. Путін оголосив Україні війну [Електронний ресурс]// Українська правда. – 2014. – 1 березня. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2014/03/1/7016683/>
  32. Сивков К.В. «Цветной сценарий для России / К. В. Сивков // Социс. – 2013. – № 8. – С. 136-143.
  33. Соцопрос: 88% россиян поддерживают присоединение Крыма к РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.20khvylyn.com/news/society/news_8041.html

УДК 321.01:316

Шайгородський Ю. Ж.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ПОШУКАХ НОВИХ СМИСЛІВ І ПРАКТИК

Висвітлюються методологічні проблеми та особливості дослідження сучасного етапу формування громадянського суспільства, взаємодії його інститутів з органами державної влади. Акцентується увага на пошуку шляхів подолання кризи суспільного розвитку та необхідності вироблення нових його смислів.

Ключові слова: громадянське суспільство, держава, демократія, інститути громадянського суспільства.

Шайгородский Ю. Ж.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В ПОИСКАХ НОВЫХ СМЫСЛОВ И ПРАКТИК

Освещаются методологические проблемы и особенности исследования современного этапа формирования гражданского общества, взаимодействия его институтов с органами государственной власти. Акцентируется внимание на поиске путей преодоления кризиса общественного развития и необходимости выработки новых его смыслов.

Ключевые слова: гражданское общество, государство, демократия, институты гражданского общества.